

КОНСЕРВАТИВНА ІДЕЯ: УКРАЇНСЬКИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*У газеті «День» за 5–6 жовтня (№ 180–181) 2018 р. була надрукована розмова під назвою «Ціна корони: українська династична історія і сучасність» із широко знаним в Україні та світі науковцем, стипендіатом Гумбольдта та інших престижних зарубіжних премій та відзнак, **Володимиром Потульницьким**. Йшлося про інтеграцію нашої історії у світову дивергентність українського та російського династичних процесів і перспективи Третього Гетьманату. Розмова викликала жвавий інтерес і низку додаткових питань, які ми вирішили задати дослідникові цього разу.*

Володимир Потульницький
доктор істор. наук,
професор,
пров. наук. співроб.
відділу зарубіжних джерел
Інституту української
археографії та джерелознавства
НАН України,
м. Київ

І.П. – Пане професоре, Чи могли б Ви змодельовати реакцію світової спільноти, зокрема традиційних конституційних монархій, якби українські політичні еліти завтра задекларували курс на реставрацію в Україні котроїсь із династичних форм державного управління – того ж таки Третього Гетьманату? Чи існує в історичній пам'яті зарубіжних еліт якась традиція визнання колишніх наших гетьманських держав, яка могла б послужити певним фундаментом для позитивної оцінки такого курсу?

В.П. – Пріоритети слід, на мою думку, розставити інакше. Спочатку має йти апробація ідеї перед світовою демократичною спільнотою, а вже потім, після вивчення її реакції на евентуальне відродження консервативної України, – декларація і втілення такого політичного курсу. Понад чверть століття я займаюся легітимацією ідеї династичної України перед світовим науковим співтовариством, друкуючи наукові статті в престижних фахових журналах країн Європи, Азії та Америки, виступаючи з лекціями перед науковим загалом понад 20 університетів та науково-дослідних інститутів, серед яких Оксфордський, Гарвардський, Віденський, Кельнський, Токійський та Єрусалимський університети. Можу стверджувати, що зарубіжна наукова спільнота загалом позитивно сприймає пошук Україною свого місця у світовій історії й рахується з доказовою джерельною вартістю гетьманського варіанту для України як нашої найдавнішої традиції.

Але політики – не науковці. У них інші критерії оцінки та інші завдання. Хоча науковці могли б їм дещо й підказати. На Заході, до слова, така співпраця є досить потужною. Традиційні конституційні монархії потрібно готувати до відродження пам'яті про колишні українські гетьманати та політику, яку наші гетьмани проводили з їхніми правлячими елітами у попередні періоди історії. Загалом ці монархії можна розділити на три групи.

До першої належать Велика Британія та Японія, з якими, перебуваючи в еміграції, проводив тісну міжнародну співпрацю гетьман **Павло Скоропадський** (цим відносинам я присвятив окрему монографію «Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр.»

(Харків «Акта» 2014), а також Швеція, яка була союзником ще *Богдана Хмельницького*, котрий навіть розробив у 1655–1656 рр. проект українсько-шведського договору.

До другої групи входять монархії, споріднені з Україною схожістю реставраційних процесів – передусім Іспанія та Норвегія. Відповідно до типологізації консервативної революції, вони проходили схожі з нашим Другим Гетьманом шляхи реставрації династичної форми правління у XIX та XX століттях.

Група третя – це монархії, які треба інформувати про наші гетьманські традиції, так би мовити, з «чистого аркуша». Бельгія, Голландія, Люксембург, Ліхтенштейн, Монако, азійські та африканські монархії – вони не мали з гетьманською Україною ані шлейфу попередніх взаємних політичних відносин, ані споріднених умов проведення революцій чи реставрацій.

Нарешті, не слід скидати з рахунків і колишні монархії. Скажімо, позаминулого року я мав наукове відрядження до Німеччини, де протягом трьох місяців досліджував тему «Моделі міжнародного співіснування для України, розроблені провідними німецькими інтелектуалами в другій половині XIX – першій половині XX ст.». На основі джерел, знайдених в архівах Кобленца та Марбурга, мені вдалося встановити, що низка провідних німецьких мислителів, серед яких і радники канцлера *Бісмарка*, і поважні німецькі університетські професори були переконані, що Україні самій не відродити консервативний гетьманський варіант, тож їй слід мати союзника, з яким іти до реставрації гетьманства. Найбільш вірогідними кандидатами в союзники вони називали Болгарське царство або Румунське королівство, обґрунтовуючи, чому саме ці держави найкраще підходять у союзники для України. У виступах перед науковим загалом у Марбурзі та в Києві я апробував це дослідження і отримав додаткові аргументи на користь своїх знахідок.

Я знову веду до того, що спочатку треба заручитися підтримкою, а вже потім декларувати курс. Інакше ми наразимося на ті самі труднощі, з якими свого часу зіткнувся чеський король епохи розвинутого або високого середньовіччя *Іржі Подебрад*, ініціювавши створення об'єднаної федерації монархів Європи, яка мала протидіяти домінуванню пап над королями. При цьому він виступав з позицій незрозумілої «білої ворони» (національного монарха) у їхньому середовищі. У моїй черговій монографії «Корона та ціна», яка була видрукувана у Львові минулого року, є спеціальний фрагмент на розгортці, де вказані здобутки і прорахунки всіх національних династичних володарів, діяння яких розглянуті в книзі. Цей досвід не лише повчальний, він просто неоціненний для будь-кого, хто хоче тут або деінде в Європі займатися реставрацією або встановленням традиційного династичного ладу.

І.П. – Добре, а як, на Вашу думку, подібний курс України на реалізацію вже не УНР-івської, яку сповідують наші національно свідомі еліти вже мало не 28 років, а гетьманської парадигми сприйматимуть у Росії? Адже в російській історіографії та громадській думці досі побутують стереотипи на кшталт «корені тисячолітньої історії Росії сягають Києва», «середньовічна королева Франції Анна – це російська принцеса», «Київська Русь була початком сучасної Росії» тощо. Чи мають такі твердження хоч якусь слушність?

В.П. – Для російських еліт взагалі, та істориків зокрема династична рівність царської Росії і гетьманської України неможлива априорі. Чому? *По-перше*, там досі абсолютизується формула «під високу руку», тобто московський цар – це сеньйор, а український гетьман – васал. Для них це – традиція, яку ніхто не скасовував. *По-друге*, не сформована ідентичність самих росіян. В поодиноких випадках національна свідомість виникає спонтанно – переважно її формують громадські лідери чи ідеологи. Російська національна ідентичність ані «сформувалася», ані кимось «сформована». Радше спостерігаємо відродження і широке пропагування старих імперських міфів на кшталт «Росія – це звідусіль обложена ворогами твердиня», «наші діди вистояли, і ми переборемо», «російська державність від Бога, її місія – цивілізаційне з'єднання Сходу і Заходу», «сама Росія – єдина цивілізація, спроможна зберегти православну християнську культуру», «Америка і Західна Європа – це символи зла і кривди, порівняно з правдою і добром, яке втілює Росія», «Крим – наш!» тощо. Крім того, в цій країні не вирішена проблема розмежування термінів «руський» і «російський», «руські» і «росіяни», «руська історія» і «російська історія». Доцільність проведення такої диференціації та її дефінітивного закріплення давно назріла. *По-третє*, всій російській культурі, починаючи від міфічної ідеї «Третього Риму», притаманний месіанізм і суспільна функція. Якщо у Франції чи Німеччині публіцисти писали, впливаючи переважно на вузьке коло еліти й не намагаючись вказувати дорогу іншим, то в Росії письменник або історик завжди показував шлях. Навіть коли не було історичних журналів, цей месіанізм і суспільна функція проникали в поезію, прозу. *По-четверте*, досі не написана російська історія, в якій були б вирішені окреслені вище проблеми російської ідентичності, російського націоналізму і постійної індоктринації цієї історії месіанізмом і суспільною функцією.

Я не маю сумніву, що російська національна свідомість є свідомістю імперською. Російська національна свідомість як цілісне явище, як комплекс різнорідних ідей і суспільних почувань ще не постала, оскільки росіяни усвідомили себе імперією швидше, ніж усвідомили себе нацією. Доімперські ж традиційні цінності російського народу були інтегровані й змінені в рамках імперської ідеології, мислення і політики, міцно з ними переплелися й ототожнилися. Якщо взяти до уваги всі історії Росії – від *М. Карамзіна* до *Л. Гумільова* та сучасних істориків, – побачимо, що російська національна історія, яку однаково сприймав би як світ, так і сама Росія, ще не створена взагалі. Це проблема майбутнього. Лише зі створенням такої історії можна говорити про адекватність або хоч яку-небудь об'єктивність у змалюванні образу Київської Русі та її наступника – гетьманської України в російській історіографії.

І.П. – Повернімося до Ваших досліджень. Після згадуваної Вами монографії про дипломатію гетьмана Скоропадського з двома провідними монархіями світу, котра вийшла у Харкові в 2014 році, Ви видали цього року у Львові іншу вищезгадану монографію «Корона та ціна: Історіософія династичної історії Центральної та Східної Європи IX–XVIII ст.» (Львів: ВД «Наутилус», 2018). Як це завше буває, вихід серйозного історичного дослідження у наш час майже неодмінно робить його заручником політичної ситуації – якщо не безпосереднім інструментом інформаційної

війни, то принаймні приводом для жорстких дискусій на кшталт «чия правда повніша» або «чия кривда гіркіша». Яке основне завдання Ви ставили перед собою фактом написання книги «Корона та ціна»? Про що вона в цілому в контексті наукового know-how?

В.П. – Цією монографією я намагався вирішити два основні завдання. *Перше завдання* – відтворити династичну історію України в контексті династичної історії Центральної та Східної Європи як певну цілість, оскільки щодо цього питання українські історики мали б визначитися принципово: є все-таки в Україні династична історія чи її немає?

Як прихильник позиції, що історія повинна бути перевіреною, я готовий на основі джерел переконливо стверджувати, що Україна, на відміну від багатьох інших націй (фіни, латиші, естонці, словаки та ін.), має власну династичну національну історію (гетьманську).

Друге завдання – вирішення проблеми інтеграції української історії в європейську та всесвітню. Якщо порівнювати, скажімо, династичну хронологію історії України, яку я колись створив для видання «Scientific American», з династичною хронологією деяких домінуючих щодо України націй (наприклад, австрійців чи росіян), то вимальовується досить цікава схема. Австрія переживає маркграфський, герцогський, ерцгерцогський, кайзерівський періоди своєї династичної історії – безперервно від 962 р. до 1918 р.; Росія (за визнаною наразі в науковому світі версією) – князівський, великокнязівський, царський, імператорський (також безперервно від 862 до 1917 року); Україна (якщо не брати до уваги не менш давній, ніж у Росії чи Австрії, давньоукраїнський або давньоруський князівський та королівський періоди династичної історії) – лише одинадцять років власної національної гетьманської історії за період козацької державності (1649–1657, 1660–1663 рр.) та вісім місяців за правління гетьмана *Павла Скоропадського* (квітень–грудень 1918 р.).

Постають історіософські питання до представників численних українських еліт – а де ж ви були всі інші століття? Чим займалися? Чому боролися з химерами у чужих, нетрадиційних для династичної історії власної землі схемах? Якщо інтегруватимемо власну історію у світову на рівні лише державної (не династичної) історії, ми неминує пророблятимемо Сізіфову працю вічного метання між Сходом і Заходом. Якщо ж ми розглянемо її з перспективи династичної історії, то тут вимальовуються зовсім інші реалії, схеми та бачення. Оці реалії, схеми і бачення – це і є наукове know-how монографії.

І.П. – Книга має підзаголовок «Історіософія династичної історії Центральної та Східної Європи IX–XVIII століть». Чому для дослідження династичної історії Ви обрали саме цей регіон, у який вписуєте і династичну Україну?

В.П. – У науковій літературі є декілька тлумачень Східної та Центрально-Східної Європи. Під час «холодної війни» Східна Європа означувалась як регіон, що пролягає між західноєвропейськими країнами і Радянським Союзом. Під Центрально-Східною Європою часто розуміли частину колишньої Австро-Угорщини. Східноєвропейські етноси підлягали впливам потужних країн (Габсбурзька, Оттоманська та Російська імперії, Пруссія), які протягом тривалого часу володіли ними, нерідко інтегруючи до свого складу їхні еліти й нівелюючи або інкорпоруєчи їхні державні утворення. У Центральній та Східній Європі знаходились середньовічні держави варязьких завойовників, Австрійська монархія, велике князівство Московське, королівство Польське та Велике князівство Литовське, які прямо чи опосередковано впливали на княжу і козацьку Україну. Саме це і визначило структуру книги, де послідовно розкриті взаємопов'язані династичні процеси, що тривали як на наших історичних теренах, так і на територіях т. зв. «домінуючих націй».

Крім того, саме цей регіон уможливив появу перших національних династичних монархій в Чехії, Угорщині, Україні, Латвії, які прорвали «фронт» до національних династичних утворень. Як відомо, західноєвропейські династичні правителі виводили витoki своєї легітимності від королівської ідеї давньогерманських племен Північної Європи. Король мусив бути членом пануючої династії (мати «*королівську кров*»), оскільки лише вона забезпечувала легітимність та надавала право володіння. Германська ідея короля трансформувалась у концепцію, що Бог вибрав деякі роди (династії), щоб володіли з Його ласки Божою милістю. До неї згодом додалася концепція про короля як гаранта миру та справедливості, а також віра, що король дотиком своєї руки може чудотворно виліковувати людей від тяжких хвороб (золотухи, епілепсії, прокази). Про цю властивість французьких королів існує класична монографія «Королі-чудотворці» видатного французького історика *Марка Блока (Block Marc. Les rois thaumaturges. Paris, 1983)*. І ось саме Центрально-Східна Європа, скориставшись припиненням бічної гілки династії Габсбургів, завдяки своїй гетерогенності уможливила появу на чеському та угорському тронах у XV ст. лицарів з національної шляхти – *Подєбрада* та *Гуніади*. Те саме сталося і в Україні під час кризи у Польській державі XVII ст. – з'явилася національна династія *Хмельницьких*. Про все це йдеться у монографії.

І.П. – Добре, стає зрозумілим як прихилити до ідеї традиційної консервативної України зарубіжні еліти. А як бути з нашими елітами, частина з яких, сподіваюсь, все ж таки колись наважиться на відродження та імплементацію в Україні консервативної ідеї? З чого Ви б радили їм починати? Паралельно з міжнародною діяльністю з інформування про наші гетьманські традиції засновувати гетьманську чи консервативну ідеологію в Україні?

Чи може бути якийсь інший шлях? Що саме Ви могли б як науковець з величезним міжнародним досвідом дослідницької роботи в провідних університетах світу порадити в цьому контексті сучасним українським політикам?

В.П. – Тут найкраще звернутися до українського політичного досвіду ХХ століття. У міжвоєнну добу, мало не сто років тому, взаємозв'язок ідеології, політики і науки в контексті постання українського монархізму забезпечували обидва його провідники і творці – **В'ячеслав Липинський** і **Павло Скоропадський**. Перший із них був політиком з досвідом політичного публіциста, науковця і дипломата, другий – професійним військовим з досвідом бойових дій і політичним досвідом верховного управління державним утворенням протягом восьми місяців його існування. Відповідно, отримані ними чималі здобутки і здійснені певні прорахунки великою мірою залежали від отриманого ними професійного досвіду.

Головним недоліком концепції українського монархізму, створеної **В'ячеславом Липинським**, став той факт, що він перетворив гетьманську ідеологію як потенційно всезагальну або тотальну ідеологію законно легітимної традиційної держави в ідеологію особливу – ідеологію так званого «правого спектра». Внаслідок цієї обставини гетьманська ідеологія у варіанті **Липинського** була приречена постійно боротися з іншими течіями української політики і тому, відповідно, прирівнюватись до них. Тим самим **Липинський** урівняв те, що в принципі у політичній історії не могло прирівнюватись одне з одним внаслідок історичності монархічної традиції, яка губиться далеко в середньовіччі, і неісторичності інших течій, політична історія яких починається у ХІХ–ХХ століттях. Відсутність у ідеології **Липинського** розробленого варіанту монархічної політичної системи на основі досвіду лише власних, вітчизняних, традиційних історичних аналогів так само стояла на заваді перетворенню його ідеологічної концепції з особливої у всезагальну. Оцінюючи зі штампункту порівняльного аналізу змісту особливої і всезагальної ідеологій та їх окремих елементів, положення і розробки, які прив-

носили в ідеологію українського монархізму в 1930-х роках гетьман **Скоропадський**, можна зробити висновок, зовсім протилежний до оцінки ідеології **В. Липинського**. Гетьман **Павло Скоропадський** знав із власного досвіду управління країною і добре розумів, що український монархізм – це всезагальна ідеологія, яка може бути на українській землі лише такою, або ніякою. За **Скоропадським** вона має розвиватися за принципом і етапами, що проходить будь-яка найвища державна і всезагальна ідеологія монархічного династичного типу, яка стоїть над усіма течіями та напрямками, як правими, так і лівими.

Гетьман спромігся створити бачення ролі і місця українського монархізму як чільного члена міжнародного структурованого суспільного зв'язку низки держав світу, які, зокрема, належали до двох ворогуючих між собою блоків. Таке бачення вже в повній мірі відповідало другому закономірному етапові переходу від особливої, окремої ідеології до всезагальної, коли відбувається осмислення всезагального, але наукового поняття ідеології в історичній перспективі, і коли світ як зв'язок осмислюється як процес тривалої історичної трансформації.

Виробивши бачення світу як свідомого структурного зв'язку і історичної перспективи місця українського гетьманату в політиці держав, які налагодили з ним та уособленим ним рухом дипломатичні та політичні стосунки, гетьман перейшов до найвищого етапу – вироблення і розвитку тотальної концепції ідеології.

Саме в цьому контексті гетьман розробив положення про єдиний об'єднавчий центр для всього українства, положення про спадковість влади та престолу в гетьманському роді, а також обґрунтував сутність гетьманського титулування як рівного до інших монархічних чинних титулувань і водночас національного українського феномену.

Виступ Гетьманівни Олени Отт-Скоропадської у Музеї гетьманства в Києві 10 червня 2004 року

Дружина і син професора Володимира Потульницького з Гетьманівною Оленою Отт-Скоропадською та її чоловіком Людвигот Оттом у Цюріху, 6 квітня 1996 року

В'ячеслав Липинський та *Павло Скоропадський* стали піонерами у створенні української монархічної (гетьманської) ідеології в умовах ХХ століття. Досвід, здобутий ними, є водночас і унікальним, і неоціненним для будь-кого, хто намагатиметься збагнути та виробити бачення витоків, сутності та змісту такого складного історико-політичного та світоглядного феномену, як український традиційний консерватизм.

І в ХХІ столітті, на мою думку, насамперед потрібні дві або й одна особистість, на кшталт *Липинського* та *Скоропадського*. Це, з одного боку, повинна бути людина, яка буде спроможна з врахуванням змін у світі, які відбулися за останні сто років, обґрунтувати парадигму гетьмансько-консервативної ідеології з врахуванням усіх уроків, досвідів та помилок, здійснених попередниками, тобто ідеолог, а, з іншого боку, це людина, яка буде спроможна та якій вистачить далекоглядності, уміння та розуму зрозуміти перспективу такої ідеології та її необхідність для держави, втілити її в практику політичного життя, тобто це повинен бути політичний діяч. Якщо знайдеться особистість, спроможна об'єднати в одній особі якості *Липинського* та *Скоропадського*, – це буде найкращий варіант. Тому починати слід з наявності особистостей, створення ідеології та інформування світової спільноти про наші гетьмансько-консервативні традиції. А далі – вже здобутий попередниками досвід. Тут є вибір з двох існуючих шляхів.

Перший шлях – прихід до влади прихильників гетьмана з майбутнім гетьманом на чолі, тобто заснування Третьої гетьманської династії. Такий варіант, наприклад, був реалізований у Франції в 1852 році, коли *Луї Бонапарт* після 4-річного перебування на посаді президента Другої республіки перетворився на імператора. Але *Бонапарт* все ж таки був членом династії.

Є більш вдалі для України в цьому сенсі приклади. Це, наприклад, Чорногорія та Сербія. У першій з них спадкоємець єпископа Чорногорії *Данило Петрович-Негош* (1851–1860) відмовився прийняти свячення, оженився і став світським князем. Європейські великі держави під час Берлінського конгресу визнали статус незалежного князівства Чорногорії, спадкоємного в династії *Негошів* (1878). Спадкоємець *Данила Микола I* (1860–1918) прий-

няв у 1910 р. титул короля. У Сербії два сербських княжих роди мали великі заслуги в боротьбі з Туреччиною і змінювалися на княжому престолі: *Обреновичі* (1817–1843, 1858–1903) та *Карагеоргієвичі* (1847–1858, 1903–1918). У 1882 р. Сербія стала королівством, яке за умовами берлінського миру отримало міжнародне визнання (1878), а *Мілан I Обренович* став першим сербським королем.

Другий шлях – донаціональний. Це запрошення на гетьманське володарювання іноземного принца з правлячого дому якоїсь європейської монархії. Такий варіант мав місце в Норвегії в 1905 році, коли данського принца *Олександра* запросили на правління до Норвегії й проголосили королем *Гаконом VII*. Ці обидва шляхи для України відкриті.

Був ще і *третій шлях*. Це прихід до влади представника власної династії. Але після відходу в інший світ у 2014 р. останнього представника нашої другої гетьманської династії *Скоропадських* (перша династія гетьманів *Хмельницьких* припинилася ще раніше) гетьманівни *Олени Скоропадської-Отт* – давнього друга моєї родини та родини академіка *Ярослав Яцківа*, цей шлях для нашої держави закритися остаточно.

Згадуючи пані Олену, хочу підкреслити, що вона була зразком справді аристократичного ставлення до свого обов'язку, пам'яті свого батька – останнього на сьогоднішній момент гетьмана України. У своїх бесідах з академіком *Яцківим* ми неодноразово констатували, що, на відміну від багатьох вчених, громадських діячів з діаспори, які з тих чи інших причин повернулися на Захід, будучи розчарованими нашими труднощами росту і негараздами, пані гетьманівна Олена залишалась зразком патріотизму, опікувалась молодими науковцями, приймала їх у себе в Цюріху, дарувала музеєві гетьманства і Україні збережені пам'ятки свого роду, брала участь, незважаючи на солідний вік, у конференціях, громадських заходах тощо.

Резюмуючи свої міркування, я хотів би наголосити ось на чому. Досвід гетьмана *Богдана Хмельницького* та його синів, досвід і фіаско гетьмана *Кирила Розумовського* та князя *Миколи Репніна-Волконського*, а також спроби і помилки у справі національного династичного державотворення, здійснені у середньовічних Чехії, Угорщині та Курляндії, дали світові тогочасних монархій два піонерські уроки. *Перший* – монархічна династична держава може успішно функціонувати й тоді, коли її володаря ідентифікують не лише за лицарським станом, а водночас і за лицарським станом, і за етнічною належністю, які можуть збігатися. *Другий* – такий збіг є беззаперечною і принциповою вимогою для династичного державотворення на пізньому етапі еволюційного розвитку європейських династичних утворень – національному.

Вірю і сподіваюся, що шлях українського традиційного гетьманського консерватизму для України все ще не закритися, оскільки цей найбільш елітний досвід аж ніяк не заслуговує на занедбання. Буде дуже шкода, якщо він так і залишиться не затребуваним сучасним українським суспільством і поступиться своїм належним місцем більш молодим і не елітним та не історичним ідеологіям та баченням. ■

Розмову вів *Ігор Полянський*
викладач кафедри журналістики
ЛНУ ім. Івана Франка, м. Львів